

A demokratikus részvétel területi különbségei

Napjaink társadalmi változásai fokozottabban igénylik, hogy a települések lakóinak szélesebb köre vegyen részt a helyi ügyek alakításában – legyen szó iskoláról, munkahelyekről, településfejlesztésről vagy a klímaváltozás lokális hatásaira való felkészülésről. Csakhogy – kevés kivételtől eltekintve – egyre inkább bebizonyosodik, hogy a különféle erőforrások összetapadnak: a kedvező gazdaságföldrajzi viszonyok „kedvezőbb összetételű” népességet is jelentenek, ahol az érdekérvényesítő potenciál is erősebb. A másik oldalon azt látjuk, hogy a forrásokban szűkölködő, hanyatló települések a társadalomból kiilleszkedők mágneséivé válnak. A helyi társadalom állapotán múlik, hogy egy település átvészeli-e a válságos időszakokat, képes-e a megújulásra vagy elsüllyed. A közösségek is a szakadatlan öndefiníálás (reflexivitás) kényszerében élnek, s ennek a kihívásnak csak azok képesek megfelelni, amelyek kapcsolatkörei képesek párbeszédet folytatni egymással és a környezetükkel. Tanulmányomban a közösségi integráció és a demokratikus részvétel települési, illetve térségi különbségeit vizsgálom.

Elméleti keret

Az elmúlt fél évszázad társadalmi mozgásainak ereje többször is átformálta egy-egy település szociális működését, a kapcsolatok kialakításának és fenntartásának módját, a bizalom köreit. A szocialista rendszerben letompított feszültségek, összébbr húzott társadalmi távolságok a rendszerváltás után elemi erővel taszítottak el egymástól. A piacgazdaság megjelenése, a fogyasztás bővölete gazdasági válsággal és bizonytalansággal párosult, és ez alapvetően befolyásolta a kapcsolatrendszerek fenntarthatóságát: zsugorodtak a bizalomra épülő erős kötelékek. A rendszerváltás nyertesei mindeközben már nem szorultak a szoros környezetükkel fenntartott, elnyújtott reciprocitáson alapuló mindennapi cserékre, de többnyire az esélyeket kiegyenlíteni próbáló törekvéseket sem nézték jó szemmel (Utasi 2002a, 2002b). Ezek a közösséget érintő jelenségek vélhetően összekapcsolódnak bizonyos geográfiai ismérvekkel, amelyek segítségével a helyi társadalmak esélyeiről is képet kaphatunk.

Böhm Antal (2003) és Pál László (1984) a helyi társadalmat olyan mezo csoportként definiálják, amely biztosítja a makroszint és az egyén között az érdekek, értékek és ideológiák áramlását, tradíciókat alakít ki és lehetővé teszi az autochton strukturálódást. Szerveződését nagymértékben megszabják a helyi termelési és fogyasztási lehetőségek. Integrációs fokozatai az egyént körülvevő családból indulnak ki, és fokozatosan bővülnek a „természet adta” csoportosulásoktól (rokonság, szomszédság) az egyre tudatosabban szerveződő formákon át (ad hoc véd- és dacszövetségek, érdekcsoportok, civil szervezetek) a helyi társadalomig. Egy település társadalmának hierarchikusan elrendeződő csoportjai az integrálódás, a kohézió és az identitás mélysége alapján határolhatók el. A helyi társadalom nem a „nagy társadalom” pusztá leképeződése, hanem más minőség, melyben a stratifikáció járulékos elem, mivel benne az individuum közösségekbe, szövetségekbe ágyazva jelenik meg, s ez nyújthat védelmet számára, a helyi társadalom strukturáltságától és integráltságától függően.

Az érett modernitás teoretikusai – U. Beck, M. Castells, A. Giddens, S. Lash, G. Therborn stb. – egyaránt a primer csoportok és az általuk diszponált tradíciók erodálódásáról számolnak be, ezáltal az eddigi életvezetési stratégiák érvényessége megkérdőjeleződik, az életutak pluralizálódnak. Az individualizáció egyik megközelíté-

se szerint az egyén pőrén áll a munkanélküliség kockázatával, az életút tervezésével, az identitáskereséssel, a politikai kihívásokkal szemben. Ezek nem kollektív fátumok többé, melyek az osztályt vagy a foglalkozási csoportot sújtják, hanem individuális jelenségek. A közösségek (család, rokonság, munkahely, szomszédság) meggyengülésével újak jönnek létre: veszélyközösségek, ellenállási mozgalmak, szubkultúrák, virtuális kapcsolatháló, alternatív életstílus-közösségek (Beck 2003). Ha a „hagyomány a lokalitások legfőbb éltető eleme” (A. Gergely 1993: 23), fel kell tenni a kérdést, vajon fékezi-e a helyi társadalom a „nagy társadalom” betörését az individuum életébe, ha a szabályrendszert kialakító és fenntartó szerveződések többnyire veszítettek legitimitásukból.

A legtöbb ember továbbra is kisebb-nagyobb közösségekben él, ám ezek a kötelékek nem teszik másodlagossá a strukturális pozíciót. A cselekvések részben reprodukálják, részben módosítják a társadalmi struktúrát, amely egyáltalán lehetővé teszi ezeket az interakciókat. Ehhez hozzá kell tenni, hogy a cselekvés kereteit, illetve az életesélyeket az egyén státusza – többé vagy kevésbé – be is határolja (Giddens 1984, Dahrendorf 1994). Hangsúlyt a helyi társadalom esetében is a pozíciók közti viszonyok kapnak, mivel – az interakciók során – ezekben kristályosodik ki a társadalmi szerkezet.⁵⁴ Ahol a különféle erőforrások cseréje gyenge, elsorvad a kapcsolatrendszer karbantartásának gyakorlata, a helyi társadalom elszakad a szociokulturális gyökerektől (ahistorizálódik), mivel nem újítja meg a közösségi praxist. Bezárva a gondolatot, az individualizáció attól függően lehet közösségi szempontból kedvező vagy kedvezőtlen, hogy a rendszer- és szociális integráció feltételei együttesen vannak-e jelen. Amennyiben igen, úgy végbemehet az „autochton strukturálódás”.

Juhász Pál (2005) ugyancsak amellett érvel, hogy a falun kívüli, differenciált kapcsolatok, a települések közti mozgás, az életstílus és az életutak individualizálódása, valamint a helyi nyilvánosság töredezettsége miatt a falusi társadalom a városinál nyitottabbá vált. A rokoni, baráti, munkatársi és egyéb kapcsolatok változatos módon szóródnak a térben. Kérdéses, hogy mindezek után megrajzolható-e a helyi társadalom határa.⁵⁵ Az egyén akár több helyi társadalom része is lehet, ehhez még az sem feltétlenül fontos, hogy primer közösségi kapcsolatai legyenek (mint például az egyetemisták vagy a vendégmunkások esetében), ettől még a lokalitás részei, melynek befolyásolják hétköznapi életét, közvéleményét, politikai működését.

Esszencialista fogalomalkotás helyett a helyi társadalom pluralitásának és nyitottságának megragadására lenne szükség, mely az integrálódás mellett felméri a konfliktusok jelentőségét is. Az újradefiniálást megalapozó esettanulmányok feltárhatnák a települések interperszonális, intézményes és szimbolikus hálózatait, s ezzel a helyi társadalom koncentrikusan szerveződő modelljét felválthatná egy relációkon alapuló megközelítés. Ennek hiányában jelen tanulmány a helyi társadalom azon „dimenzióiból” indul ki, amelyeket az idézett társadalomkutatók határoztak meg a nyolcvanas években. A következőkben ezeket veszem sorra.

Az egyének integráltságát Pál (1984) akként konceptualizálta, hogy valaki képes-e áttekinteni a réteg- és csoportviszonyokat, valamint el tudja-e helyezni magát abban. E tanulmányban az *integráció* a primer közösségek, választott csoportosulások és szervezetek révén kialakított kapcsolatokat takarja. A szociális integráció a közvetlen kontaktusok, interakciók során jön létre a hasonló értékekkel rendelkezők között, ahol a kapcsolat alapja a bizalom (mechanikus szolidaritás). A *bizalom* teszi lehetővé az önfeláldozást és az elnyújtott reciprocitást („a jóhiszeműség gazdasága”), azaz a segítségnyújtást, amely így újratermelődik a kapcsolatokban. Az integ-

⁵⁴ Meglátásom szerint az erős kötelékek független változóként, míg a gyenge kötések függő változóként játszanak szerepet az egyén strukturális helyzetének alakulásában (a fogalmak meghatározásához lásd: Granovetter 1991).

⁵⁵ „Minden lokális társadalmi világ olyan kulturális terület, amelynek határvonalait nem valamiféle területi megfontolás, hanem a hatékony kommunikáció és identitástudat hagyománya jelöli ki.” (A. Gergely 1993: 23)

ráció ezen gyakorlati oldala a *szolidaritás*, amely megakadályozza a „közénk tartozók” leszakadását, s ezzel megerősíti a társadalmi kohéziót. Giddens szerint a rendszerintegráció a társadalmi rétegek és csoportok között, hosszú távra szóló érdekek mentén jön létre. Az ilyen módon működő (organikus) szolidaritás jellemzően társadalmi szervezetek, intézmények révén realizálódik jótékonyság, szervezett gondoskodás formájában (Giddens 1984, Utasi 2002a, Bourdieu 2009).

Victor Turner nyomán a lokalitást multivokális szimbólumnak kell tekintenünk, amelyet többféleképp is lehet értelmezni (Eriksen 2006). A helyiek településhez való kötődése komoly torzítás árán határozható meg *lokális identitásként*. A különféle csoportok, egyének eltérő momentumokat kiemelve kötődhetnek a településhez vagy térséghez: míg egyesek számára a lokalitás az identitás pozitív eleme, addig másoknak lehet stigma.⁵⁶ De mit értsünk identitás alatt?

Castells a kollektív identitást olyan társadalmilag konstruált célnak, cselekvést motiváló erőnek tekinti, amely a kulturális attribútumok (történelem, földrajz, vallás stb.) halmazából áll össze, folytonosságot teremt és a közös tudás révén az egyént a csoporthoz kapcsolja. Aki a kollektív identitás eme alapja felett rendelkezik, alakítja a szimbolikus tartalmakat és a belőle fakadó célokat. A „mi-tudat” általában akkor válik fontossá, ha a csoport (in-group) más „mi-tudatokkal”, eltérő területi-társadalmi csoportokkal (out-group) lép kapcsolatba (A. Gergely 1993). Az identitáskonstrukció ez esetben *rezisztens* formát ölthet, azaz ellenálló közösségek kialakulásához vezet (pl. városvédők). *Legitimáló identitást* a társadalom domináns intézményei alakítanak ki, a – Gramsci által felfogott – civil társadalom révén, amely kiterjeszti és elfogadtatja az állam hatalmát. A *projektidentitás* olyan alanyokat teremt, amelyek a teljesség utáni vágyuktól hajtva mutatnak fel alternatívákat, amelyekben az „identitás kiépítése egy másfajta élet megvalósítására irányul, esetleg valamilyen elnyomott identitás alapján, ami azonban (...) kiterjed a társadalom átalakítására” (Castells 2006: 32). A defenzív helyzet tehát a passzív sorsközösséggel is felismertetheti az érdekeit, amely találkozhat az új értéket megfogalmazó társadalmi mozgalmak céljaival.⁵⁷ Ez az önreflexió hozzájárulhat a kapcsolatokkal formálódó integráció elmélyítéséhez is.

Tanulmányomban az imént kifejtetteknél jóval szerényebb és elnagyoltabb módon lesz szó a lakóhelyi identitásról. Mindössze annak bemutatására van lehetőségem, hogy a megkérdezettek a legfontosabb személyes jellemzőik közé sorolják-e azt a települést, ahol élnek.

Böhm és Pál a helyi társadalom egy-egy dimenziójának tekintik a lakosok intézményekkel, fogyasztási ellátottsággal kapcsolatos *elégedettségét*, és ezzel szoros összefüggésben azt a *perspektívát*, amely marasztalja a településen élőket. Ezekkel a kérdésekkel adatok hiányában nem foglalkozom.

A *participáció* és a *konfliktuskezelés*⁵⁸ a szerzőpáros munkáiban ugyancsak két külön dimenzióként szerepel. A konfliktusok kezelése és a megoldáskeresés csak a helyi társadalom szereplőinek bevonásával lehetséges, ezért „közéletiség” címszó alatt együtt igyekszem elemezni őket. A helyi közéletben való szerepvállalás felfogható szubpolitikaként is, amennyiben a társadalmi folyamatok alulról történő, parlamenten kívüli, direkt befolyásolása a cél. Ezzel új tematikák kerülnek a köztudatba, amelyekkel a „nagypolitika” gyakran nem hajlandó foglalkozni, és ehhez újfajta eszközöket is igénybe vesznek (Beck 2003). A társadalmi viszonyok a térben objektívalódnak, tehát a hatalmi egyenlőtlenségeknek területi megnyilvánulásai is vannak. Ez értelmezhető belső

⁵⁶ Ráadásul mindezekből el kell különíteni a helyi politika imázsteremtő térkonstrukcióját.

⁵⁷ Ahogy a tiszai ciánszennyezés után létrejött környezetvédelmi kezdeményezés a „jobb minőségű élet” nevében az ököfelelősségtudat terjesztését és a szociális jogok képviseletét vállalva országos jelentőségűvé szerveződött.

⁵⁸ Böhm és Pál munkáiban kooperáció szerepel, amely a formális és informális szerveződések, csoportok közti, mindennapi élethez szükséges kapcsolatokra vonatkozik. Álláspontom szerint ezt a dimenziót az integráció, de még inkább a részvétel lefedi.

hatalmi egyenlőtlenségként és külső függésként is: „A helyi társadalmak osztály-, pozíció és hatalmi rendszere alárendelt: egyik sem autonóm.” (Mills 1972: 49) A gazdasági és a politikai szereplők a teret absztraktumként, míg az ott élők társadalmi térként kezelik – ez konfliktusokhoz vezet. A „városhoz való jog” elve alapján a részvétellel a település lakói közvetlen ellenőrzést gyakorolhatnak a tőke felett a helyi döntéshozásban (Lefebvre 2000).⁵⁹ Ekképp a szubpolitika intézményesülhet is.

Kovács Éva Anthony Cohent idézve írja, hogy egy közösségnek négy feltétellel kell rendelkeznie: a) társadalmi tér, illetve lokalitás (ez lehet a cybertérben is); b) csoportképződést ösztönző célok, érdekek és identitások; c) interakciók a tagok között; d) a közösség kollektív cselekvőként való önazonosítása (Kovács 2007). E gondolat mentén a vizsgált dimenziók egy folyamatmodellel is leírhatók: lokalitás → interakciók → identitás → „magáért való”, együttes cselekvés. Ez képezi az elemzések logikai sorrendjét is, melyekben arra keresem a választ, hogy van-e olyan településkategória, kistérség vagy régió, ahol a helyi társadalom valamennyi vizsgált dimenziója jól funkcionál.

Módszerek

Egy területi szempontú elemzés során egyik csoportosítási lehetőség a népességszám szerinti településkategóriák létrehozása. Az általam használt kategorizálás Dövényi Zoltán (2003: 537) felosztására épül.

1	1 000 alatt	Aprófalvak	1	5 000 fő alatti települések
2	1–2 000	Kisfalvak		
3	2–5 000	Nagyfalvak		
4	5–10 000	„Kvazi központok”	2	5 000 fő feletti települések
5	10–25 000	Kisvárosok		
6	25–50 000	Középvárosok		
7	50–100 000	Megyei jogú városok	3	Megyei jogú városok
8	100–250 000	Regionális központok		
9	250 000 felett	Budapest	4	Budapest

4. táblázat. Településkategóriák

A települések népességszáma, illetve jogállása összefügg a helyi életkörülményekkel, viszont fontos körülményeket homályban hagy. Éppen ezért vontam be az elemzésbe a kistérségek fejlettség szerinti besorolását, melyet Faluvégi Albert végzett el olyan adatok elemzésével, mint az általános fejlettség (urbanizáltság, gazdasági aktivitás stb.), demográfiai, foglalkoztatási helyzet, gazdasági, infrastrukturális ellátottság és iskolázottság. A minta a különböző régiókban és településeken élő népességszámot jól leképezi, valamint az eltérő fejlettségű kistérségek országos aránya, illetve regionális megoszlása is pontosan követi Faluvégi adatait.⁶⁰

A *közösségi integráció* jellemzőit az egyénnel kapcsolatot tartók körének felmérése és a találkozás gyakoriságának meghatározása felől közelítem meg. Ezután a baráti kör kiterjedtségét vizsgálom a következő kategóriák szerint: a kiterjedt társasággal rendelkezők legalább négy helyről gyűjtik össze barátaikat (pl. szomszédság, munkahely, iskola, egyesület stb.), az őket követő csoportok (közepes, szűk, minimális, nincs) esetében mindig

⁵⁹ A „városhoz való jog” kritikájához lásd: Purcell 2002.

⁶⁰ 2002-ben a népesség 35,5%-a élt *dinamikusán fejlődő*, 20,1%-a *fejlődő*, 23,4%-a *felzárkózó*, 11,3%-a *stagnáló* és 9,7%-a *lemeradó* kistérségben (Faluvégi 2004).

eggyel csökken a társaságok száma. A támogató rokon kapcsolatokat szempontjából két szembeállítható csoportról beszélhetünk: az ilyen támasszal rendelkezők és nem rendelkezők csoportjáról. A szolidaritást aszerint vizsgálom, hogy a válaszadó kitől kérne, illetve kinek nyújtana segítséget. Hierarchikus klaszterelemzéssel (Ward-módszer) meghatároztam, majd a K-Means eljárással létrehoztam a csoportokat. A négy klaszterben a kapcsolatok szélessége fokozatosan bővül.

A segítségnyújtás és a segítségkérés dichotóm kategóriáinak különbségét véve megkapjuk az altruizmus, illetve a reciprocitás mutatóját,⁶¹ amivel meghatározható, hogy milyen viszonylatokban önfeláldozók a válaszadók. A válaszadók bizalmi köréről és a bizalom mértékéről egy négyfokú skálával mérő kérdésblokk révén szerezhethetünk információkat (a hozzátartozóktól az országos intézményekig). Ahogy a szolidaritás esetében, először most is a klaszterek számát határoztam meg. Majd a nem hierarchikus klaszterelemzés után előállítottam azt a dummy változót, amely a bizalmi kapcsolatok két típusát takarja: az első, tágabb klaszterbe azok tartoznak, akik a szűkebb család, a rokonok, a barátok, a szomszédok és a (volt) iskolatársak és munkatársak mellett inkább megbíznak a helyi önkormányzatban. A második, szűkebb klaszter azokból áll, akiknél a szűk család, a rokonok és a barátok tekintetében ki is merül a bizalom köre. A helyi és országos civil szervezetekben, az országos hivatalos intézményekben, valamint az ismeretlen emberekben inkább nem (1. klaszter), illetve egyáltalán nem (2. klaszter) bíznak a megkérdezettek.

A *lokális identitás*ra vonatkozóan a megkérdezettek önjellemzéséhez felkínált kategóriák révén jutottam információhoz. A *közélettel* kapcsolatos attitűdkérdések alapján a már ismertetett módszerrel elkülöníthető egy aktív és egy passzív csoport. A válaszadók bizonyos személyes tulajdonságai alapján meghatározható az áldozatkészek és az önérvényesítők köre. A közélet befolyásolására vonatkozó tudás mentén a kérdezettek három klasztert alkotnak: 1. akik szerint sehogy sem, 2. akik szerint kerülő úton, és 3. akik szerint sokféleképp lehet hatni a döntésekre.

Elemzések

Közösségi integráció

Az egyének közösségi integráltságát a kapcsolatkör összetétele és a kapcsolattartás gyakorisága felől közelítem meg. A baráti látogatásokat illetően a településnagyság kevésbé tűnik meghatározónak, szinte minden második válaszadó ugyanis arról számolt be, hogy számára a barátok heti vagy még gyakoribb társaságot jelentenek, de kétharmaduk legalább havonta összefér a barátaival. A sűrű szomszédolás, illetve a rokonlátogatás az ötezer fő alatti falvakban a legelterjedtebb. A Kruskal–Wallis-teszt szerint a *nem választott kapcsolatok* (rokon, szomszéd) a kistelepülések lakóinál hangsúlyosabbak, míg a *választott kötelékek* (barát, iskola- és munkatárs) nem különböznek szignifikánsan.⁶² Azt is fontos tudni, hogy milyen módon alakultak ki ezek a társaságok, ugyanis változik a kép, ha a magántársaságok *összetételére* kérdezzük rá.

A falvakban csak a szomszédság és az ismétlődő utcai tevékenység tekintetében találunk szignifikáns összefüggést. A fővárosban és a nagyobb településeken viszont a munkahely, az iskola, az internetes kapcsolatok, a különféle szabadidős tevékenységek és a véletlen ismeretségek is jó alkalmat kínálnak arra, hogy baráti társaságok alakuljanak ki. A „minimális” baráti körök kétharmada a szomszédságból (47%) vagy a munkahelyről

⁶¹ Ha valaki viszonyosság nélkül is segítene, akkor a mutató 1, ellenkező esetben -1, kölcsönösség esetén 0.

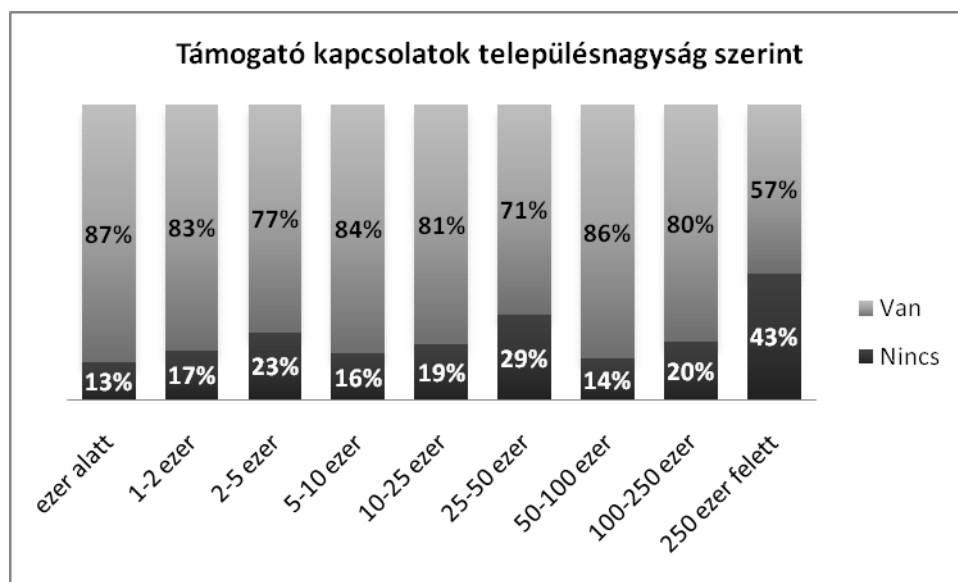
⁶² A próba a rokonok és szomszédok esetében szignifikáns ($\chi^2=30,572$ $p=,000$; $\chi^2=77,890$ $p=,000$), a barátok, iskola- és munkatársak esetében viszont nem ($\chi^2=7,145$ $p=,067$; $\chi^2=1,404$ $p=,705$).

(18%), esetleg a tágabb rokonságból (7%) alakul ki. Az ennél némileg tágabb „szűk” baráti körök esetében mindezekhez hozzáadódnak az iskolatársak (20%) és az ismétlődő utcai tevékenységek (11%). Jó okkal feltételezhetjük tehát, hogy minél kiterjedtebb valakinek a magántársasága, annál több választott köteléket tartalmaz.

A falvakban találjuk legnagyobb arányban (37%) azokat, akik nem járnak baráti társaságba, s ez a kategória a településnagyság növekedésével egyre kisebb hányadot tesz ki. Ha települések szerint csoportosítunk, észrevehetjük, hogy a községekben élők negyedének nincs (választott) barátja, a másik végletet a fővárosiak alkotják, akiknek 27%-a kiterjedt baráti körrel rendelkezik. Mindez igazolja Fischer (1982) elméletét, melyet a városi és vidéki terek személyes kapcsolatainak összehasonlításakor fogalmazott meg. A kisebb és a nagyobb településeken élők ugyanannyi szociális köteléssel rendelkeznek, viszont a választott kapcsolatok fontossága jelentősen eltér. A kisvárosok, falvak lakói az adott, erős kötelékekből építik fel kapcsolati hálójukat, így azok gyakran multiplex jellegűek (pl. a barátot a szomszéd „helyettesíti”), míg a városiak kiterjedtebb gyenge köteléssel rendelkeznek (Granovetter 1991).

Az informális társulások rekrutálódási bázisa összefügg a státusz homogenitással: minél behatároltabb az egyén számára a kapcsolatok kialakítása, annál valószínűbb, hogy ugyanabból a társadalmi közegből, milióból akadnak ismerősei, amelybe tartozik. A megkérdezettek háromnegyede arról számolt be, hogy társasága többnyire vele hasonló társadalmi osztályba tartozik. A kiterjedt baráti körrel rendelkezők 20%-a azonban vegyes összetételű csoportosulással tart kapcsolatot.

A válaszadók 77%-ának van olyan családtagja, rokona, akivel megbeszélheti problémáit, közös programot szervezhet, a budapestiek 43%-a és a középvárosokban élők 29%-a azonban nem rendelkezik ilyen köteléssel. Ez a jelenség feltehetően inkább a vándorlással függ össze, mintsem a rokonokkal szembeni bizalmatlanságra utal.

2. ábra. Van-e olyan családtagja, rokona, akivel megbeszélheti a problémáit, legbensőbb magánügyeit, eltöltheti szabadidejét stb.? (N=1003)

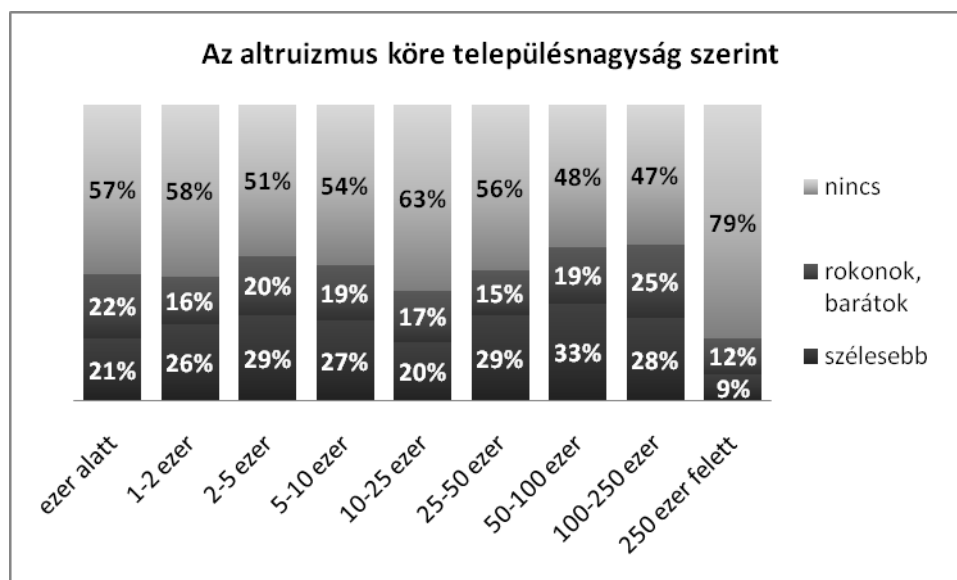
A közösségi integráció egyik legfontosabb indikátora a *szolidaritás*. A budapestiek háromnegyede leginkább a családjától, illetve szűkebb környezetétől venne igénybe segítséget, míg a községekben lakók csaknem fele (46%) a tágabb környezethez (család, rokonok, barátok, szomszédok) fordulna. A többi város a kettő között

helyezkedik el, vagyis *minél nagyobb települést nézünk, annál kisebb azok köre, akik a szélesebb környezetükhöz fordulnának segítségért*. A nagyvárosban élők 46%-a mutat segítőkészséget a tágabb környezet irányában, a kisebb településeken lakók közül 36%. A budapestiek legtöbbször (81%) viszont csak a szűkebb családjának, illetve rokonainak, barátainak segítene.

Klaszterek	Kitől kérne segítséget?	Kinek nyújtana segítséget?
szűk család	család 16%	család 20%
szűk környezet	család, rokonok, barátok 47%	család, rokonok, barátok 45%
tágabb környezet	család, rokonok, barátok, szomszédok 31%	család, rokonok, barátok, szomszédok 28%
legszélesebb környezet	család, rokonok, barátok, szomszédok, önkormányzat, civil szervezetek 6%	család, rokonok, barátok, szomszédok, önkormányzat, civil szervezetek 7%

5. táblázat. A segítségnyújtás mutatóiból létrehozott klaszterek (N=1039, N=974)

A szolidaritást megközelíthetjük az *altruizmus*, illetve a *reciprocitás* felől is. A szomszédok és a munkatársak irányában megnyilvánuló altruizmus jelentős különbségeket jelez: a megyei jogú városok kategóriájában minden harmadik válaszadó segítene önzetlenül, a kisebb településeknél szinte minden negyedik, a fővárosban mindössze tízből egy. Az ismeretlenekkel szembeni önzetlen segítségnyújtás egyedül az 50 ezer főnél népesebb városok esetében említésre méltó (19%). Az országos intézmények, helyi vagy országos civil szervezetek segítése a településhierarchia minden szintjén minimális. Az önkormányzatnak nyújtott segítség egyedül a községek esetében jelentősebb (8%), ahogy az egyoldalú segítségkérés is (11%).

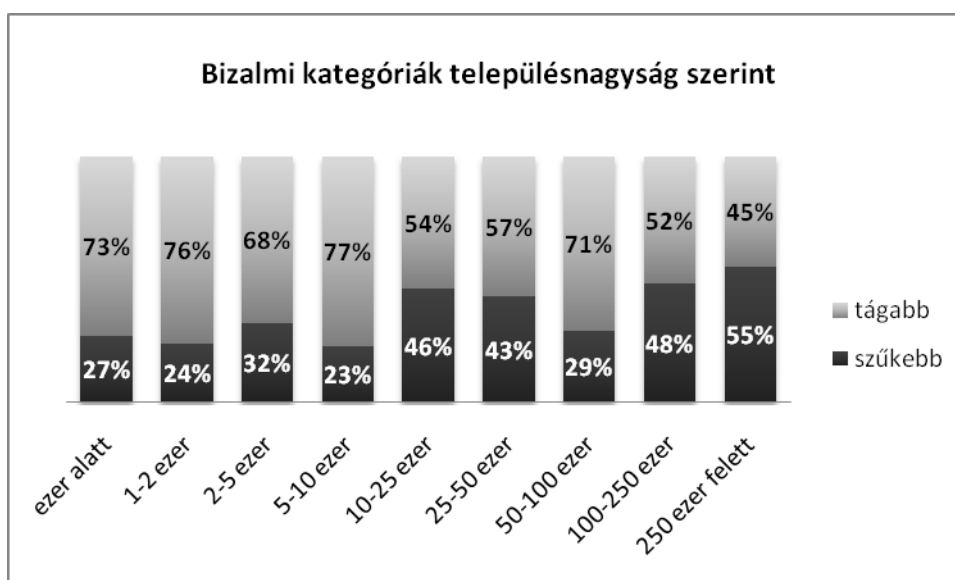

3. ábra. Az önzetlenség megnyilvánulása településkategóriánként (N=970)

A szolidaritás tekintetében – Budapestet leszámítva – meglehetősen egyöntetűség jellemzi a településeket: a többség inkább a közvetlen környezetében kérne vagy nyújtana segítséget, de a nagyobb mértékben segítőkész „kisebbség” aránya még így is többszöröse a fővárosinak. Vagyis *a hagyományos kisközösségi segítségnyújtás még nagyvárosi környezetben is továbbélhet*, ahogy a százezres városoknál is láthatjuk.

A *bizalom* mértéke a szűk család és a barátok esetében még kevés eltérést mutat a különböző településkategóriák szerint. A rokonaiban a fővárosiak harmada bízik meg feltétlenül, szemben az átlag 44%-kal. A szomszédokban, munkatársakban a 10 ezer főnél kisebb településeken élők bíznak a leginkább, míg a kis- és középvárosok lakói és a budapestiek a legkevésbé. Általánosságban a helyi és országos civil szervezetek iránti bizalom a népesség nagyságával fordítottan arányos. Az ismeretlenekben inkább a falvakban és az 50 ezernél nem népesebb városokban bíznak meg (16–13%). Az önkormányzatnak és az országos szervezeteknek szavazott bizalom ugyancsak a községekben legmagasabb.

A bizalmi pontszámok összegzésével létrehozott Likert-skálával a településkategóriák szerint szignifikáns különbségeket konstatálhatunk ($F=13,282$ $p=,000$ $s=5,1$ $\min=4$ $\max=37$ $N=986$). A legalacsonyabb átlagértékekkel Budapest és a középvárosok jellemezhetők (22,2 és 22,5), középen találjuk a nagy- és kisvárosokat (23,4; 24,5). A bizalom mértéke a falvak és az 50–100 ezres városok esetében a legmagasabb (25,2<). *A megyei jogú városok kivételével a tízezer főnél népesebb településeken élő válaszadók majdnem fele a bizalmatlanabb kategóriába tartozik* (3. ábra).

4. ábra. A tágabb és a szűkebb bizalmi kategória megoszlása ($N=1004$)

Logisztikus regresszió segítségével megtudhatjuk, hogy a magyarázó változó egységnyi változása milyen mértékben növeli vagy csökkenti a függő változó 1-es (szűkebb bizalom) kategóriájához való tartozás esélyét. A kezdeti modell tartalmazta azokat a háttérváltozókat,⁶³ amelyek lényegesnek tűntek valamely bizalmi kategóriába kerülés esélyének meghatározásához, ám ezek egyike sem fejtett ki szignifikáns hatást a függő változóra. A végső modell a településkategóriákból, a kistérség fejlettségéből, a rokoni támogatásból, a segítségkérésből és segítségnyújtásból áll össze ($\chi^2=175,146$ $p=,000$ $N=901$), magyarázóereje 15%-os ($R^2_L=0,146$), a helyesen besorolt esetek aránya 71,5%.

⁶³ Nem, életkor, családi állapot, iskolázottság, foglalkoztatottság, jövedelem, a baráti kör összetétele.

	B	S. E.	P	Exp(B)
1–2 ezer	-,284	,412	,491	,753
2–5 ezer	,301	,389	,439	1,352
5–10 ezer	-,115	,393	,769	,891
10–25 ezer	,971	,378	,010	2,640
25–50 ezer	1,590	,411	,000	4,906
50–100 ezer	,735	,439	,094	2,085
100–250 ezer	1,569	,436	,000	4,801
250 ezer felett	1,795	,436	,000	6,018
megbeszélhette	-,586	,186	,002	,557
lemaradó	1,076	,383	,005	2,934
stagnáló	,947	,331	,004	2,578
felzárkózó	,773	,299	,010	2,167
fejlődő	,116	,274	,672	1,123
szűk családtól kérne	2,057	,464	,000	7,819
szűk környezettől kérne	1,037	,425	,015	2,822
tágabb környezettől kérne	,863	,432	,046	2,370
szűk családnak segítene	1,308	,440	,003	3,699
szűk környezetnek segítene	,829	,415	,046	2,290
tágabb környezetnek segítene	,858	,419	,041	2,358

6. táblázat. A szűkebb bizalmi kategóriába kerülés esélyhányadosai (N=958)

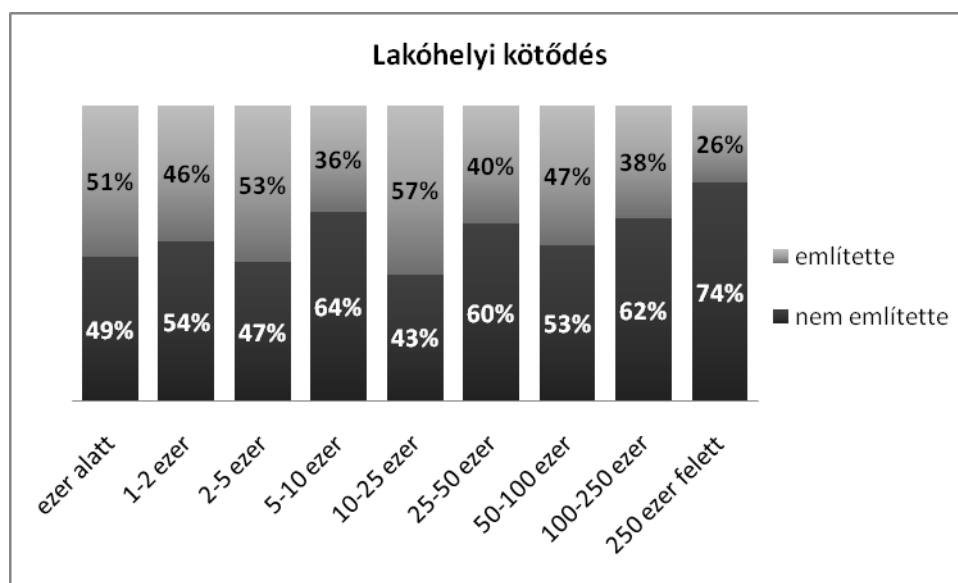
Az ezer főnél alacsonyabb lélekszámú falvak lakójához képest *egy budapesti hatszor nagyobb eséllyel kerül a „szűkebb” bizalmi kategóriába, a százezres nagy- és a 25–50 ezres középvárosoknál majdnem ötszörös, és a kisvárosoknál is két és félszeres ez az esély.* Az 50–100 ezer lakosú megyei jogú városok esetében vélhetően a támogató kapcsolatok nagy aránya (86%) alakította kedvezőbbé a szűkebb bizalmi kategóriába kerülés esélyét. Ha a másik területi változót nézzük, azt állapíthatjuk meg, hogy *a dinamikusán fejlődő kistérségek felé haladva fokozatosan csökken a bizalmatlanabb kategóriába kerülés esélyhányadosa.*

Aki csak a szűkebb családjától vár segítséget, majdnem nyolcszor akkora eséllyel kerül a bizalmatlanabb csoportba, mint aki széles körhöz, akár intézményekhez fordulna segítségért. A segítségnyújtás összefüggésében hasonló trendet figyelhetünk meg: *minél szélesebb körben hajlandó valaki segíteni, annál inkább feltételezhető róla, hogy általában véve nagyobb bizalommal fordul a környezete felé.* A támogató kapcsolatok hiánya nagyobb eséllyel tehet valakit bizalmatlanná – aki megbeszélheti a problémáit a családtagjaival, bírja rokonai támogatását, 44%-kal kisebb eséllyel lesz bizalmatlan.

Lokális identitás és közéletiség

A lakóhelyi kötődésben az integráció másik oldala nyilvánul meg. *A községi lakosok felének önmeghatározásában fontos szerepet tölt be a lakóhely, majd a településskálán feljebb lépve hullámzóan csökken ez az arány, végül Budapestenél éri el a legalacsonyabb szintet* (ld. 4. ábra). A fővárosiaknál viszont a foglalkozás (57%), a nemzeti identitás (48%) és némiképp meglepő módon a vallás (27%) bír nagyobb hangsúllyal. A családi szerep

identitásalakítóként a megkérdezettek 80–90%-ánál szerepel, kivéve a fővárost, ahol 64% említette. Az önjellemzésekben kevésbé fontos a politikai kötődés, az EU-állampolgárság, a nemzetiség/etnikum, ahogy az „osztálytudat” is. A várakozással ellentétben a lakóhelyi kötődés és a bizalom között nem figyelhető meg szignifikáns összefüggés. Viszont akik a tágabb környezetükkel kapcsolatban kérnének és nyújtanának segítséget, gyakrabban említették a lakóhelyet az önjellemzésük során ($\chi^2=10,186$ $p=,017$ $N=1039$; $\chi^2=12,680$ $p=,005$ $N=974$). A szomszédokkal való sűrű kapcsolattartásra ugyanúgy áll ez az összefüggés ($\chi^2=30,408$ $p=,000$ $N=1050$). Mivel a rokoni, baráti kapcsolatok lokalitására vonatkozóan nincsenek adatok, ezért csak feltételeken követhetjük arra, hogy azok esetében játszik nagyobb szerepet a települési identitás, akiket sűrű kötelékek fűznek egy faluhoz vagy városhoz (ld. Barnard–Spencer 2010 „community” szócikkét).

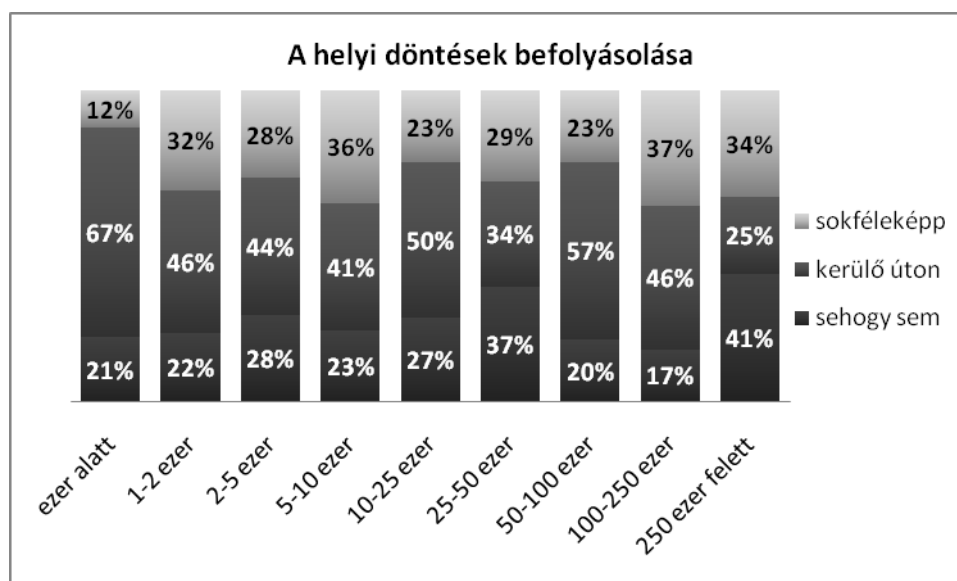
5. ábra. A lakóhely említése a válaszadók önjellemzésében (N=1051)

A minta 18%-a vesz részt aktívan valamilyen célra szerveződött közösség életében. E tekintetben a községek és a kisvárosok lakói kevésbé aktívak (13–14%), szemben a nagyvárosban élőkkel és a budapestiekkel (22%). Mindez azonban nem jelent előnyt például a bizalom vagy a lakóhelyi kötődés tekintetében, ugyanis minimális összefüggés sem mutatható ki ezek között.

A közélettel kapcsolatos kérdések vizsgálata egészen más oldalról mutatja meg a helyi társadalmak integratív képességét. *A beleszólás lehetőségét tekintve a fővárosiak kétharmada, az 5–10 és a néhány ezres települések lakóinak körülbelül a fele aktív attitűddel rendelkezik.* A budapestiek 43%-a érzi úgy, hogy van lehetősége a helyi ügyek alakulásának befolyásolására, a 10 ezer főnél kevesebb lakosú településen élők harmada, valamint a kis-, közép- és nagyvárosiak 21%-a gondolja így. E téren a diplomások (59%), a dinamikusan fejlődő kistérségben élők (53%) és a foglalkoztatottak (50%) a legaktívabbak. Leginkább passzívak a képzetlenek (63%), a lemaradó kistérségben élők (68%) és a nyugdíjasok (65%).

Minden településtípusban a válaszadók körülbelül egyharmada említette a helyi döntések befolyásolásának sokféle módját. A budapestiek 39%-a került abba a klaszterbe, amelyik az országos közéletben való részvétel több módját is hatékonynak tartja, de a nagyvárosi kategória 37%-a is ide tartozik. A megkérdezettek kétharma-

da szerint megfelelő összeköttetésekkel lehet befolyásolni a döntéshozatalt. A fővárosiak ezen túl a kenőpénz adását, az aláírásgyűjtést, a média és a szakértelem szerepét is hatékonyak tartják.

6. ábra. A befolyásolás módjából létrehozott klaszterek településtípusonként (N=916)

Ha a közülethez kapcsolódó személyes jellemzőket nézzük, csekély különbségeket találunk a településtípusok között. Az áldozatkésztségre utaló állításokkal a legnagyobb mértékben az 5–10 ezres települések lakói értettek egyet (62%), néhány százalékkal elmaradnak ettől a 25–50–100 és az 1–2 ezres települések (59–57%), Budapest (56%) és a 2–5 ezres községek (51%). A legkisebb településeken és a százezres nagyvárosokban élő válszadók nagyobb hányada inkább az önérvényesítő kijelentésekkel azonosult (57–55%). Inkább önfeláldozás jellemzi a diplomásokat (57%), a dinamikusan fejlődő kistérségben élőket (59%), a tanulók és a foglalkoztatottak (60–58%) kategóriáit. Az egyéb inaktívak 67%-a és a képzetlenek 52%-a inkább a saját érdekeit helyezi előtérbe.

Összefoglalás és következtetések

Egy helyi társadalom jellegét kizárólag a népességszám alapján nem lehet meghatározni, igaz, a lélekszám összefügg a helyben elérhető lehetőségekkel és az életminőséggel. Ennek megfelelően jelentős különbségeket láthattunk a településkategóriák között. Nézzük először a közösségi integráció dimenzióját.

A 25 ezer fő alatti településeknél a kötelékek kevésbé kiterjedtek, tehát némileg kisebb az a merítési lehetőség, ahonnan a magántársaságok kialakulhatnak, és ezért nagyobb mértékű a kapcsolatok multiplex, illetve homogám jellege (ld. Barnard–Spencer 2010 „South African athropology” szócikkét). Ugyanakkor a találkozások sűrűbbek, mint a nagyobb településeken. A nagyvárosok társadalmi differenciáltsága többféle alkalmat kínál a választott kötelékekből álló körök szerveződéséhez (ezt viszont gátolhatja a nagyobb mértékű bizalmatlanság, amelynek mértéke a nagyvárosok esetében is eltérő). A városokban nagyobb a gyenge kötések szerepe, kiterjedtebbek a kapcsolati hálók, fontosabbak a szubkulturális distinkciók. A jelenséget azonban inkább a magasabb

iskolázottsággal és jövedelemmel, a szabadidős tevékenységek – rurális környezethez képest – gazdagabb lehetőségeivel magyarázzák (Fischer 1982, Granovetter 1991).

A támogató rokoni kapcsolatok hiánya, illetve a gyenge szolidaritásmutatók leginkább a fővárosiakra jellemzők, míg a falvakban jobban megőrződött a hagyományos közösségi segítségnyújtás. A dinamikusan fejlődő kistérségekhez képest a lemaradó kistérségek lakói háromszoros eséllyel kerülnek a bizalmatlan kategóriába. Láttuk, hogy a bizalmatlanság esélyhányadosa nem követi lineárisan a település népességének növekedését, de kijelenthetjük, hogy a városiak között többnyire nagyobb a bizalmatlanok aránya. A községekben lakók sokkal inkább megbíznak a szomszédokban, a munkatársakban, de az idegenekben is. Mindebből arra következtethetünk, hogy *azok az általános mutatók, amelyek alapján fejlettnak vagy lemaradónak nevezünk egy települést, szelektív módon hatnak a helyi társadalmakra*. Egyszerűbben kifejezve: két rossz helyzetű település közül az jár rosszabbul, ahol az elnyújtott reciprocitással járó mechanikus szolidaritás a városodás folyamán felszámolódott. Ilyennek tűnnek a felduzzadt „kvázi-központok”, és ide sorolható néhány volt szocialista monocentrikus ipari város is (Dövényi 2003). Fischer (1982) úgy véli, hogy a népesség és a népsűrűség kritikus volumene határozza meg a szubkultúrákat, ezt azonban ki kell egészíteni a népességcserélődés volumenével és „minőségével”, azaz hogy kik és hányan költöznek egy településre. A „minőségi csere” ugyanis nem ritkán csonka helyi társadalmakat, pusztá egymás mellettséget, sőt gettósodást is eredményezhet.

Regionális tekintetben a központi régiót minden mutató szerint egyértelműen alacsonyabb közösségi integráltság jellemzi. A Dél-dunántúli régió és a Dunától keletre fekvő országrész megítélése az elemzések alapján némiképp ellentmondásos: a kevésbé fejlett területeken (főként a kistélepléseken) jellemző a mechanikus szolidaritás, de nincs széleskörű bizalom (főként a városokban). Mindössze arra következtethetünk nagyobb bizottsággal, hogy a helyi társadalom közösségi bázisát, a mikrotársadalmi szolidaritás nehézségeken átlendítő működését és a bizalom szélesebb körét a fejlett Nyugat- és Közép-dunántúli régió kistalvaiban és kisvárosaiban, 50–100 ezres településeiben találjuk jó állapotban (Utasi 2002b).

A helyi társadalom következő dimenziója a kötődés, amely a demokratikus participáció fontos tartóoszlopa. A budapestiek inkább globális, illetve individuális identitáselemekről adtak számot, mint lokális kötődésről (ettől még elképzelhető, hogy kerületi szinten létezik ilyen). Ennek ellenére a közélet alakítása a fővárosban és általában véve az 50 ezer főnél nem népesebb településeken élők esetében domborodott ki.

A helyi társadalom közélet dimenziója kedvezőbb oldaláról mutatja a központi régiót, Nyugat- és Közép-dunántúl pedig az eddigiekhez hasonlóan jó jellemzőkkel bír valamennyi vonatkozásban, hozzátevé, hogy erős a lakóhelyi kötődés, és magas az áldozatvállalásra utaló önjellemzések aránya is. Vélhetően Magyarország keleti és déli felén is találunk a három vizsgált szempont szerint integrált helyi társadalmakat, de a mintavételen alapuló adatgyűjtés és a statisztikai elemzés során ezek rejtve maradtak. Ami biztosan állítható, hogy a participációhoz a hasonlók közötti szolidaritás önmagában kevés, ráadásul a passzivitás és az önérdékkövetés pont a rossz és/vagy stagnáló helyzetű kistérségekben tapasztalható leginkább, amelyek zöme Magyarország észak-keleti és déli felében található.

A helyi társadalom integráltságát a mechanikus szolidaritásban szerepet játszó erős kapcsolatok alapozzák meg, és erre épülhet rá az organikus szolidaritásként felfogott szervezeti-intézményi kapcsolódás, amely artikulálja a csoport- és rétegérdekeket (Utasi 2002a). Belátható, hogy ahol a szomszédok és a munkatársak irányában még csekélyebb mértékű bizalom sem tapasztalható, ott még bizalmatlanabbak az ismeretlenekkel vagy a szervezetekkel kapcsolatban. Tehát a közélet szerepvállalás is csak ott válhat valóra, ahol a helyi társadalom tagjai

nem elkülönült, párbeszédet folytatni képtelen klikkekbe, érdekcsoportokba tömörülnek, hanem egymás irányában lojális, koordináló szövetségeket alkotnak, s ez kifejeződik a településhez való kötődésükben is.

Felhasznált irodalom

- A. Gergely A. (1993) *Urbanizált méhkas, avagy a helyi társadalom*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete – Akadémiai Kiadó.
- Barnard A. – Spencer J. (eds.) (2010) *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London – New York, Routledge.
- Beck, U. (2003) *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó.
- Bóhm A. (2003) *Az ezredvég magyar társadalma*. Budapest, Rejtjel Kiadó.
- Bourdieu, P. (2009) *A gyakorlat elméletének vázlata. Három kabil etnológiai tanulmány*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Castells, M. 2006. *Az identitás hatalma. Az információ kora: Gazdaság, társadalom és kultúra II*. Budapest, Gondolat Kiadó – Infonia.
- Dahrendorf, R. (1994) *A modern társadalmi konfliktus*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Dövényi Z. (2003) Településrendszer. In Perczel György (szerk.) *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 521–564.
- Eriksen, H. T. (2006) *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálintropológiába*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Faluvégi A. (2004) *A társadalmi-gazdasági jellemzők területi alakulása és várható hatásai az átmenet időszakában*. Budapest, MTA KTK.
- Fischer, C. (1982) *To Dwell Among Friends: Personal Networks in Town and City*. Chicago, University of Chicago Press.
- Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society*. Cambridge, Polity Press.
- Granovetter, M. (1991) A gyenge kötések ereje. In Angelusz R. – Tardos R. (szerk.) *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, MKI, 371–399.
- Juhász P. (2005) A falusi terek gazdasági, társadalmi és politikai gondjairól. *Erdélyi Társadalom* 3. évf. 2. szám, 23–42.
- Kovács É. (2007) A közösségtanulmányoktól a lokalitás megismeréséig. In Kovács É. (szerk.) *Közösségtanulmány. Módszer-tani jegyzet*. Budapest–Pécs, Néprajzi Múzeum–PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 7–21.
- Lefebvre, H. (2000) *Writings on Cities*. Oxford, Blackwell.
- Mills, C. W. (1972) *Az uralkodó elit*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Pál L. (1984) Kísérlet a helyi társadalom dimenzióinak megragadására. *Társadalomkutatás*, 1984/3-4.
- Purcell, M. (2002) Excavating Lefebvre: The right to the city and its urban politics of the inhabitant. *GeoJournal*, 58 (2–3), 99–108.
- Utasi Á. (2002a) *A bizalom hálójá*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Utasi Á. (2002b.) Integráció és szolidaritás a helyi társadalomban. In Bayer J. (szerk.) *Politika és Társadalom*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 350–378.